

waren (langer zelfs: Cornelis de Houtman was er in 1596 na een reis van bijna een jaar als eerste Nederlander aangekomen en in 1602 was de Verenigde Oost-Indische Compagnie opgericht), maar van een effectief bestuur van de archipel door Nederlanders kon men van het begin van de zeventiende tot aan het eind van de negentiende eeuw niet spreken. Voor de Compagnie, een handelonderneming, was Indië een wingewest geweest: productiegebied van waren die men op de Europese markt met winst trachtte te verkopen. Er waren buiten Java maar weinig punten waar de Nederlandse vlag wapperde; zij lagen, zou men kunnen zeggen, aan de rand van de Indische volkshuishouding. Ook in de negentiende eeuw, toen Indië na de Franse tijd en de periode van Engels gezag weer aan Nederland toeviel, bleef het Nederlands gezag vele tientallen jaren lang in hoofdzaak tot Java, niet het grootste, maar wel het vruchtbaarste en volkrijkste eiland, beperkt. Daar werd de bevolking, wij memoreerden dat al, van 1830 af onder het z.g. Cultuurstelsel gedwongen, een vijfde van de bouwgrond af te staan voor de aanplant van gewassen (vooral koffie, indigo en suiker, op de Molukken allerlei specerijen) die de in 1824 door Koning Willem I opgerichte Nederlandse Handel-Maatschappij in Europa van de hand deed; wie geen grond bezat, werd verplicht, drie maanden in die cultures te werken. Het Cultuurstelsel kwam, zoals wij zagen, de Nederlandse economie ten goede – in Indië vormden vooral de eerste twintig jaren van het stelsel, in Gonggrijps woorden, 'de beschamendste bladzijden van onze koloniale geschiedenis'; hoe beschamend, zullen wij in een later deel weergeven.¹

Het Nederlandse gezag schiep op Java eenheid in het opperbestuur; het maakte een einde aan onderlinge oorlogen; het bracht er de eerste moderne medische zorg: de inheemse bevolking ging zich snel uitbreiden. De nieuwe ondernemingen die er zich in de tweede helft van de negentiende eeuw vestigden, vonden een overvloed aan arbeidskrachten. De communicatiemiddelen werden gemoderniseerd: post en telegrafie deden hun intrede, in 1867 begon men met de aanleg van een spoorwegnet, twee jaar later maakte de opening van het Suezkanaal de lange zeereis om de Kaap overbodig. Geleidelijk werd het Nederlandse gezag tot andere delen van de archipel uitgebreid, soms tegen het verzet van de bevolking en haar hoofden in – een verzet dat vooral op het eiland Lombok en in Atjeh, op de noordpunt van Sumatra, fel was; het werd met militaire expedities gewelddadig onderdrukt. Pas tegen het einde van de eeuw kon men zeggen dat de archipel als geheel feitelijk deel geworden was van het Koninkrijk: een Nederlandse kolonie – en (Suriname en de Antillen, resten van het zeventiende-eeuwse Nederlandse

¹ G. Gonggrijp: *Schets ener economische geschiedenis van Indonesië* (1957), p. 82.